

τυράννους του. Είναι τὸ καταστάλαγμα πόνων καὶ ἀγώνων καὶ μαρτυρίων. Είναι τὸ ξέσπασμα μίσους καὶ ὀργῆς καὶ ἀγωνίας καὶ ἀγρίας διαμαρτυρίας, ποὺ σώριασαν στὴν ψυχὴ τῆς φυλῆς αἰῶνες ἐπάρατης σκλαβιάς, πνιγμένης μέσα στὸ αἷμα, στὴν ἀδικία καὶ στὴν παρανομία, στὴ βία, στὴν αὐθαιρεσία καὶ στὸ ὄργιο. Καὶ εἶναι τέλος ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» φλογοβόλο γέννημα καὶ ὄριμος καρπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης τοῦ λαοῦ μας, μιὰν ἀντίσταση, ποὺ σὲ ἀντοχῆ, διάρκεια καὶ πίστη στὸν ἑαυτό της, δὲν ἔχει νὰ δείξει ἢ ἱστορία τῶν λαῶν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἀντίσταση πολυμορφῆ, δραστηκὴ κι ἀνειρήνευτη. Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ, θρησκευτικὴ, πνευματικὴ, ἠθικὴ, ἀνοιχτὴ καὶ κρυφὴ, ἐσωτερικὴ κι ἐξωτερικὴ—ἀκατάλυτη. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι ἡ λευκὴ βίβλος τῆς τούρκικης τυραννίας καὶ τὸ δοξολόγημα τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης στὰ βουνὰ καὶ στὰ χωριά. Είναι τὸ δοξολόγημα, ἡ φιλοσοφικὴ, ἠθικὴ, ἀπολογία, ἐρμηνεία καὶ δικαίωση τῆς ἀντίστασης τοῦ λαοῦ μας—μιὰν ἀποθέωση τῶν ἀντιστασιακῶν του ἀγώνων σὲ τόσο βάθος καὶ πλάτος, ὥστε τοὺς ἀγνωστούς ἀκόμα Κλέφτες τῶν βουνῶν μας καὶ τοὺς Σουλιῶτες, Μανιάτες κλπ. νὰ τοὺς παίρνει ἀπ' τὸ ποδοβολητὸ τῆς ἐπικαιρότητας καὶ νὰ τοὺς ἀνεβάζει στὸ ἱστορικὸ ἐπίπεδο τῶν Σαλαμινομάχων καὶ Μαραθωνομάχων, καὶ ν' ἀντλεῖ ἔτσι τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰ διδάγματα της μεσ' ἀπ' ὄλο τὸ πλάτος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, δείχνοντας τὰ θαύματα καὶ τὰ «τερατουργήματα», ὅπως λέει, τῶν ἐλευθέρων ἀγωνιστῶν ἐναντία στὰ φοβισμένα κοπάδια τῶν δούλων καὶ τῶν τυράννων. Μαζὶ μὲ τοὺς Σουλιῶτες καὶ τὴν Κλεφτουριὰ ξύπνησε ὅλη ἡ ἀργαιότητα, ὅλοι οἱ τυραννομάχοι καὶ ἥρωες—Θρασύβουλοι, Λεωνίδες, Ἐπαμεινώνδηδες, Κυναίγειροι. Εὐπνήσε ὅλη μας ἡ ἀντιστασιακὴ ἐποποιεῖα κι ἀντλήθηκαν τὰ ὑψηλότερα διδάγματα της. Γιὰ νὰ μποῦν οἱ Σουλιῶτες δίπλα στοὺς Τρακόσους τοῦ Λεωνίδα (Ε 48) κι οἱ Μανιάτες δίπλα στοὺς Σπαρτιᾶτες καὶ στοὺς Μαραθωνομάχους, χρειαζόταν τόλμη καὶ ἱστορικὴ ἐποπτεία καὶ κριτικὴ δύναμη καὶ σθένος ψυχικὸ, καὶ πάν' ἀπ' ὅλα βαθειὰ γνώση καὶ καταξίωση τῆς Ρωμιοσύνης, ποὺ κανεὶς νεοέλληνας συγγραφέας δὲν τὴν ἔδειξε ὡς τότε. Ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ βασανισμένου καὶ τυραννομάχου λαοῦ μας ξεπήδησε ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία». Καὶ νομίζεις, πῶς τὴν ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του καὶ μὲ τὴν ἱστορία του καὶ μὲ τὸ αἷμα του καὶ μὲ τὸ ἄχτι του ὁ λαός μας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῆς Νομαρχίας. Ἡ Ἑλλάδα, ὁ λαός μας, οἱ ἀγῶνες του. Ἡ ἱστορία του. Ἡ ἥρωϊκὴ παράδοση. Οἱ νεοελληνικὲς ζωντανὲς ἀξίες. Οἱ ἀπάτητες κι ἀνεξάντλητες δυνάμεις καὶ πηγὲς τοῦ τόπου. Οἱ ἀθλοὶ, οἱ ἐποποιεῖες καὶ τὰ ὀλοκαυτώματα. Χωρὶς αὐτὰ δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γραφεῖ ἓνα τέτοιο βιβλίο. Είναι τόση ἢ πίστη του στὸν Ἑλληνικὸ λαό, ὥστε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ λαοῦ νὰ τὰ θεωρεῖ ὅλα ἔτοιμα καὶ τελειωμένα, καὶ ν' ἀποτείνεται ἐθνεγερτικὰ, σὰ διερμη-

νέας τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἀγωνίας καὶ ὁρμῆς τοῦ λαοῦ, μόνο στοὺς ξενιτεμένους καὶ στοὺς κληρικούς. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ἂν καὶ γραμμένῃ σ' ἐποχὴ πού εἶχε πέσει τὸ Σούλι, καὶ εἶχε χτυπηθῆ θανάσιμα ἢ Κλεφτουριά, ἀποσιωπᾷ τὴν τραγικὴν κάμψιν τῆς ἀντίστασης, γιὰτὶ πιστεύει, πῶς οἱ δυνάμεις πού τὴν κρατοῦσαν τόσα χρόνια δὲν χάθηκαν, καὶ εἰς τὴν πρώτην εὐκαιρίαν, θὰ μπορέσουν νὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ νὰ θαυματουργήσουν ἐναντία στὸν ἐχθρὸν—τόση εἶναι ἡ πίστις τοῦ στοῦ λαοῦ, γι' αὐτὸ, ξέροντας τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ τὸν πατριωτισμὸν του, τὸ μῖσος του κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τὴν ἀγάπην του γιὰ τὴν λευτεριά, δὲν χάνει τὰ λόγια του, παρὰ τὸν ὑψώνει πρότυπον γιὰ τοὺς λιποτάχτες τῆς ξενιτιᾶς καὶ τοῦ ράσου. Αὕτῃ εἶναι λοιπὸν ἡ «πηγολογία» τῆς Νομαρχίας—ὁ λαός, ἡ Ἑλλάδα. Οἱ ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ καρμποναρισμὸς καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Ρήγα ἀνοιξαν τὰ μάτια τοῦ συγγραφέα καὶ τὸν βοήθησαν νὰ κινηθεῖ πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἀξιοποίησιν τῆς Νέας Ἑλλάδας, καὶ νὰ δείξει τίς ἀπροσμέτρητες δυνατότητες τῆς γιὰ μιὰ νέα ἀποφασιστικὴν, καὶ ἐξασφαλισμένην στ' ἀποτελέσματά της, ἀπελευθερωτικὴν ἐξόρμησιν.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

Αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα. Εἶναι περίεργον, ὅτι ὁ συγγραφέας μαζὶ μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Περραιβοῦ, ἀποσιωπᾷ ὀλοτελα τὰ Ἐφτάνησα, τῇ στιγμῇ πού εἶχαν γίνει ἐλεύθερη πολιτεία καὶ ἀποτελοῦσαν μοναδικὸν ἐπιχείρημα γιὰ τὴν γρήγορην ἀπελευθέρωσιν καὶ τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Παρασιωπᾷ καὶ τὰ παθήματα τῆς Πάργας καὶ τὴν προδοσίαν της. Δὲν ἀναφέρει καὶ τὸν πατριώτη Χρῦσανθο, τὸν δεσπότη τῆς Πάργας. Ὁ συγγραφέας δὲν εἶναι νέος (βλ. παραπάνω), ἀλλὰ ὄριμος ἄντρας, φτασμένος καὶ φτιασμένος πιά. Ὅπως δὲ εἶναι Ἡπειρώτης, ἢ ἐζήσῃ γιὰ πολλὰ χρόνια στὴν Ἡπειρὸν καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Σ' ἓνα σημεῖον ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι «αὐτόπτης μάρτυς» τῶν Σουλιώτικων ἀγώνων (A88²). Σ' ὅλες του τίς πληροφορίες βάζει μπροστὰ τὴν Ἡπειρὸν: «ἄλλα χωρία εἰς τὴν Ἡπειρὸν» (A 93³) «δὲν εἶναι χωρίον, ὃ ἀγαπητοί, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου καθ' ἑκάστην» (Γ23⁴) «ἐξόχως εἰς τὰ Ἰωάννινα (Γ35α¹) «μάλιστα δὲ οἱ Σουλιῶτες» (E22β¹), ἔχει λεπτομερειακὰς γνώσεις καὶ μῖσος ἄσβηστο συντοπίτη γιὰ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὰ στρατεύματά του καὶ τὴν θέσιν του ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου (E13), γνωρίζει ὅτι «ὁ Ἄρτης ἠπάτησε τοὺς Σουλιώτας (Δ33β⁴), εἶδε μετὰ τὰ μάτια του τοὺς κρεμασμένους στοὺς «πλάτανες» τῶν Ἰωαννίνων, καὶ γιὰ νὰ γενικεύσῃ ἄλλοῦ τίς πληροφορίες, τονίζει «καὶ μὴ νομίσετε, ὅτι ἐννοῶ μόνον τοὺς Ἰωαννίτας» (Γ29¹), «δὲν εἶναι

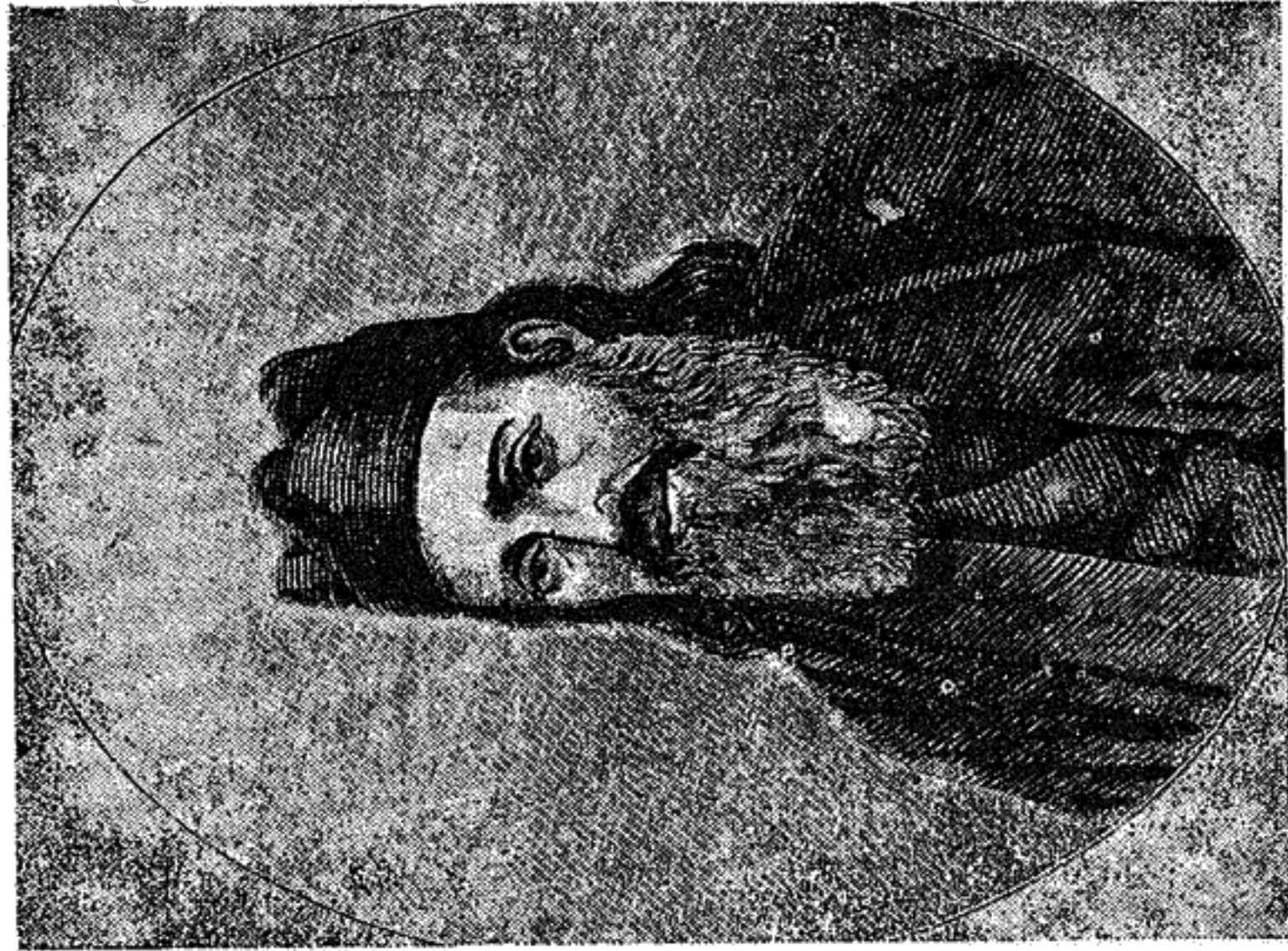
κρυφόν, ἀλλ' ὄλοι τὸ ἤξεύρουν, ὅτι εἰς τὰ Ἰωάννινα» (Δ40α¹), ξέρει πῶς μέρωσαν στὴ Μητρόπολη Ἰωαννίνων τὸν φυλακισμένο Νικολάκη Τζαβέλλα (E22α καὶ σελ. 327). Ἡ Νομαρχία ὅλη εἶναι γεμάτη ἀπὸ Ἡπειρο, ἀπὸ Σουλιῶτες, ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἀπὸ ἄχτι Ἡπειρώτη πού εἶδε κι ἔπαθε, κι αὐτὸς κι οἱ δικοί του κι οἱ συντοπιῖτες του. Ἡ ἑλληνογλωσσία του εἶναι μεγάλη. Γνωρίζει καὶ περιγράφει τοὺς πετροπόλεμους ἀκόμα τῶν παιδιῶν (E23β) καὶ τ' ἀσημῶματα τῶν εἰκόνων, καὶ τ' ἀναστενάρια (σελ. 331) καὶ τοὺς βρωμοάρχοντας, τοὺς χωριάτες, τοὺς πραμματευτάδες, τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀριθμὸ της (E20) μπορεῖ νὰ ξέρει ποιά ἔθιμα εἶναι πανελλήνια: «σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα εὐρίσκεται αὐτὴ ἢ συνήθεια» (E23β¹). Μιλᾷει γιὰ προσωπικὲς του γνωριμίες, πού δείχνουν πῶς καὶ μεγάλος ἔζησε στὴν Ἑλλάδα, π.χ. «ἐγὼ ἐγνώρισα ἓνα καλόγηρον» (Δ8β), «ἐγνώρισα ἓνα ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα σιωπῶ διὰ ὀλιγωτέραν ἐντροπήν» (Γ28α³), «ἐγὼ εἶδα πολλάκις ἓνα ἀρχιεπίσκοπον» (Δ8α¹), «μίαν φορὰν ἐρώτησα ἓνα παπᾶν χωριάτην» (Δ34α¹), «ἐγὼ ἐγνώρισα ἓνα πνευματικὸν Ἀγιορείτην» (Δ39α¹), ἐνθυμοῦμαι μίαν φορὰν, ὅπου ἔτυχα παρῶν (Γ28α¹) «ἐγὼ, ἕως τώρα βέβαια, εἶδα ἕως τέσσεσaras κεφαλὰς τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους (Δ38α¹), «ἐγὼ σᾶς γνωρίζω, ἀγαπητοῦ μου Ἑλληνας» (Δ81¹¹) «ἐγὼ βέβαια, ἂν δὲν ἐγνώριζα καὶ ἐμμέσως καὶ ἀμέσως πολλοὺς ἐναρέτους σοφοὺς ἱερεῖς.....» (Δ55³). Γνωρίζει πῶς κάθεται στὸν θρόνο του καὶ χαϊδεύει τὰ γένεια του ὁ μητροπολίτης στὶς συνεδριάσεις τῶν προκρίτων (Δ88). Θέλοντας ὅμως νὰ δώσει ἀκριβολογημένες στατιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τοῦ χρειαζόταν εἰδικὸ ταξίδι καὶ παραπονιέται πῶς «τὰ περιστατικὰ μ' ἐμπόδισαν ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτελέσω τὴν θέλησίν μου καὶ νὰ περιδιαβάσω τὴν Ἑλλάδα.....». Γνωρίζει ὅμως τί γίνεται. Ὁ τόπος εἶναι σ' ἐπαναστατικὸ ἀναβρασμὸ καὶ γυρίζουν ξένοι προπαγανδιστές, γι' αὐτὸ συνιστᾶ «μὴν σᾶς πλανήσουν τὰ ταξίματα τῶν ἐπιτρόπων καὶ ἀποστόλων τῶν ξένων βασιλειῶν». (E45²) Γνωρίζει καὶ τοὺς Φαναριῶτες καὶ τοὺς μισεῖ, τόσο γιὰτὶ εἶναι βαστάζοι τῆς τυραννίας, ὅσο καὶ γιὰτὶ εἶναι ρωσόφιλοι. Καὶ τίς Φαναριώτισσες. Εἶναι ὀρεινὸς. Ὑπερασπίζει, πονάει τὴν ἀγροτιά. Ξέρει τὰ δεινὰ της. Ξέρει πῶς στὰ χωριὰ δὲν ὑπάρχουν γιατροί. Ξέρει τὰ «συνηθισμένα φαγητὰ» (Γ22α¹) καὶ τ' «ἀναβρυστικὰ νερὰ» (E23).

Ἐμποροσ τὴν Ἰταλία. Ὅτι ζεῖ στὸ ἐξωτερικὸ, κάπου στὴν Ἰταλία, φαίνεται καθαρὰ ἀπ' ὅσα λέει, πῶς δὲν μπόρεσε νὰρθεῖ στὴν Ἑλλάδα (Γ16, πρπ.) Κι ἀπ' ἄλλες μαρτυρίες του. Ξέρει τὰ ὀνόματα τῶν πλουσίων ὁμογενῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, μὰ ἀπὸ συνωμοτικὸς λόγους ἀποφεύγει νὰ τ' ἀπαριθμήσει (Γ34 πρπ.). Ἀλλοῦ πάλι (Γ41) τὸ λέει καθαρὰ: «ἐγὼ ἔλαβα τὴν εὐχα-

ρίστησιν νὰ γνωρίσω ἀρκετοὺς ἐναρέτους Ἕλληνας καὶ εὐεργέτας τῆς Ἑλλάδος.....» (ἐννοεῖ τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ). Γνωρίζεται μὲ φοιτητὲς, ποὺ σπουδάζουν στὰ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ (E16α). Γνωρίζει τὴ ζωὴ καὶ τὴ νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, πῶς γλεντοῦν, πῶς διαβάζουν, πῶς παντρεύονται, πῶς κερδίζουν, πῶς συμπεριφέρονται, τί φοροῦν, τί μιλοῦν, τί ιδέες ἔχουν γιὰ τὴν ἐλευθέρωση τῆς πατρίδας τους κλπ. Ὅτι ζεῖ στὴν Ἰταλία, φαίνεται κι ἀπ' ἄλλα πολλὰ κι ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι ἀνακατωμένος στὶς γλωσσικὲς συζητήσεις καὶ χτυπάει τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς τῆς Κρούσκας (E22β, βλ. καὶ σελ. 344) καὶ στὶς ζυμώσεις καὶ σταῦς γογγυσμοὺς τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Μποναπάρτη (Δ97). Τὸ σπουδαιότερο στοιχεῖο ταυτότητας, ποὺ τοῦ ξεφεύγει, εἶναι ἐκεῖ ποὺ λέει (Δ13β⁴): «πολλὰ μὲ λυπεῖ, ὅπου αἱ περιστάσεις δὲν μοῦ τὸ συγχωροῦσι νὰ ὁμιλήσω τι περὶ ἐμπορίου» ποὺ δείχνει σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμπορικὴ του γλῶσσα (βλ. σελ. 270 κπ.) καὶ μ' ὅσα λέει γιὰ τὸ ἐμπόριο (Δ13—Δ15) καὶ γιὰ τὸ χρῆμα, ὅτι πραγματικὰ ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας ἦταν ἔμπορος. Ἴσως νὰ εἶχε στὴν ἀρχὴ τοῦ σταδίου του πάει γιὰ γιατρός, μὲ τὴν ὑποστήριξη πλούσιου ὁμογενῆ, ὅπως βγαίνει ἀπ' ὅσα λέει ὁ ἴδιος (Γ43α²): «ἄς μὴν τολμήσει, λέγω, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι, νὰ μὲ κράξῃ ἀγνώμονα· «ἐγὼ εἶμαι ὑπόχρεως εἰς τοὺς εὐεργέτας τῆς Ἑλλάδος, ὄχι ὀλίγον.....» κι ὕστερα τὰ παράτησε καὶ δόθηκε στὸ ἐμπόριο κι εἶναι τόσο ἐξοικειωμένος μὲ τὴν ἐμπορικὴ γλῶσσα (βλ. σελ. 270—272) καὶ τόσο γλωσσομαθὴς καὶ τόσο κάτοχος τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς θεωρίας τοῦ ἐμπορίου, ποὺ τὸ χτυπάει ἀλύπητα, γιατί ξέρεي τὰ τρωτά του καὶ τὸν ξεπεσμό ποὺ φέρνει ψυχικὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν πατριώτη. Ποιὸς εἶναι ὅμως αὐτὸς ὁ φωτισμένος ἔμπορος; Ὁ ὄριμος αὐτὸς καὶ πολυκάτεχος πατριώτης, ποὺ ὑψώθηκε μέσ' ἀπ' τὴν ἀφάνεια καὶ τὴν ἀνωθυμία του στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο ἐθνικοῦ καθοδηγητῆ καὶ Τυρταίου; Ὁποῖος καὶ νάναί, πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ μὴν ἔζησε μετὰ τὸ Εἰκοσιένα οὔτε καὶ μέσα στὸ Εἰκοσιένα, γιατί μιὰ τέτοια δημοκρατικὴ φλογερὴ μορφή θὰ ξεχώριζε καὶ θὰ γενόταν γνωστὴ καὶ θὰ ἔκανε γνωστὴ αὐτὴ τὴν τεράστια ὑπηρεσία ποὺ πρόσφερε στὴν ὑπόθεση τοῦ ἐθνολυτρωμοῦ, γράφοντας καὶ τυπώνοντας τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία». Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν εἶναι οὔτε ὁ Κωλέττης, οὔτε ὁ Καλαρᾶς, οὔτε ὁ Σπάχος, οὔτε ὁ Περραιβός. Καὶ δὲν εἶναι, γιατί ὅλοι τους ἦταν νέοι κι ἀνώριμοι τότε ποὺ βγῆκε ἡ Νομαρχία καὶ ὅλοι τους ἐπιζήσανε μετὰ τὸ Εἰκοσιένα. Ἡ δική μου ιδέα, μορφωμένη μέσα στὴν ἔρευνα, εἶναι, πῶς ἀπ' τοὺς Ἕλληνες λογίους, ποὺ ζοῦσαν καὶ δροῦσαν πνευματικὰ καὶ πατριωτικὰ, ἀλλὰ καὶ ἐταιριστικὰ στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Κέρκυρα, μόνο ὁ Ἰωάννης Πασχάλης Δοννάς, ὁ ἡπειρώτης τὴν καταγωγή, ποὺ μικρὸς εἶχε ζήσει στὰ Γιάννενα κι ὕστερα πήγαινε προσκαλεσμένος σὰ γιατρός τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κι ἔβλεπε

μέ τὰ μάτια του τούς ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν καί τις θηριωδίες τοῦ τυράννου, αὐτός ὁ σοφός κι ἐμπνευσμένος πατριώτης, πού τέσσαρα χρόνια πρὶν ἔβγαλε, μέ τὸ ἑταιριστικὸ ψευδώνυμο Μαρκίων Ἀλβεργάτης Καπακέλλος, τὴν περίφημη Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀξία τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τὴν τεράστια προσφορά του στὸν παγκόσμιον πολιτισμό, βιβλίο πού ὅπως εἶδαμε ἔχει στενὴ σχέση μέ τὴ Νομαρχία καί μέ τὴν ἑταιριστικὴ κίνηση τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰταλίας (βλ. σελ. 364—365 καί σελ. 325—326, πρβλ. καί σελ. 272), βιβλίο σοφὸ καί δημοκρατικὸ, πού κάνει ἀπολογισμὸ των προόδων τοῦ τότεσινου ἑλληνισμοῦ καί ἀπολογία τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, μόνον ἓνας τέτοιος βαθυστόχαστος ἄνθρωπος καί φλογερὸς πατριώτης μέ συγγραφικὸ παρελθόν, καί μ' ἔργο καί μέ δράση, μπορούσε νὰ γράψει ἓνα βιβλίο σὰν τὴ Νομαρχία (βλ. Π. Χιώτη ΣΤ' 402 καί Βροκίνη Βιογρ. Σχ. Α' 14—15 καί 42). Κατὰ τις πληροφορίες μου ὁ Ἰωάννης Δοννᾶς (τὸ Πασχάλης ἦταν τ' ὄνομα τῆς Ἡπειρώτισσας μάνας του, πού φαίνεται τὸ χρησιμοποιοῦσε καί σὰν ἑταιριστικὸ ψευτόνομα, ὅπως μᾶς λέει ὁ Βροκίνης, ὅ.π. «τοῦπίκλιν Πασχάλιος») ἔζησε τὰ περισσότερα χρόνια του στὴ Μπολόνια καί ἐκεῖ τυπώθηκε, καθὼς εἶδαμε καί ἡ Νομαρχία. Ὑστερα γύρισε στὰ Ἐφτάνησα κι ἀνακατεύτηκε στὴν «Ἐταιρεία τῶν Φίλων» καί πάλι ἔφυγε γύρω στὰ 1805. Πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα καί πῆρε ὁ πατριώτης τὸ μυστικὸ μαζί του. Δὲν ἤξερε τὰ ἑλληνικά, καθὼς φαίνεται ἀπ' τὴν Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ του, ἐχτὸς ἀπὸ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα καί τὴν ἐμπορικὴ. Φαίνεται πὼς ὁ Δοννᾶς, σπουδάζοντας, ἔκανε τὸν ἀλληλογράφο σὲ κανένα ἐμπορικὸ σπίτι. Νεώτερες ἔρευνες ἴσως βγάλουν ἀληθινὴ τὴ γνώμη μου, πού ἔχει τόσα στηρίγματα. Στὸ πρόσωπο τοῦ Δοννᾶ μ' ἔφερε ἐμένα μονάχη τῆς ἡ ἔρευνα. Θὰ ἦταν ἐπιπόλαιο καί παράλογο, νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς βαθυστόχαστος καί πολυκάτεχος ἄνθρωπος καί ὄριμος πολιτικὸς νοῦς σὰν τὸν συγγραφέα τῆς Νομαρχίας, μπορούσε ποτὲ νὰ ἦταν νέος ἢ νὰ μὴν εἶχε καμμιά σχέση μέ τὴν πέννα, πρὶν γράψει τὴ Νομαρχία. Ὁ ἴδιος τονίζει σ' ἓνα σημεῖο, ὅτι εἶχε πρόθεση καί ἰκανότητα νὰ γράψει μελέτη θεωρητικὴ γιὰ τὴ φύση καί τὸ χαρακτήρα τοῦ ἐμπορίου (Δ13β) καί εὔχεται νὰ βρεθεῖ ἄλλος κανεὶς «νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν» του, καί «πολὺ τὸν λυπεῖ», πού οἱ περιστάσεις δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὸ κάνει ὁ ἴδιος. Καί γιὰ τὴν πολεμικὴ τέχνη εὔχεται (Α86) νὰ βρεθεῖ κανεὶς φιλογενῆς νὰ βγάλει ἐκλαϊκτικὸ βιβλίο. Κι ἀπ' ὅσα λέει στὸ Διάλογο γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἔργου του καί γιὰ τις πολλὰ ὑποσημειώσεις καί γιὰ τὴ συντομία, φαίνεται πὼς ἦταν συγγραφέας, κι εἶχε βγάλει κι ἄλλο βιβλίο. Τέτοια προσόντα μόνον ὁ Δοννᾶς τὰ συγκεντρώνει αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Κι ἀκόμα τὸν πατριωτισμὸ καί τὸ θαυμασμὸ τῆς ἀρχαίας καί νέας Ἑλλάδας, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὴν «Ἀπολογητικὴ Ἐπιστολὴ» του

· Ανδρέας 'Ιδρωμένος (Δ 58)

· Αδαμάντιος Κοραΐς (Δ 58)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

(βλ. σελ. 364). Κι ακόμα ἀπ' τὸ δημοτικισμό του. Ποιός ἐκεῖ-
να τὰ χρόνια στὴν Ἰταλία ἢ στὰ Ἐφτάνησα μίλησε τόσο κατηγο-
ρηματικὰ γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, γιὰ τὴ νέα ἐλληνικὴ λογοτεχνία,
ποιός χτύπησε τόσο φανατικὰ τὸ λογιωτατισμὸ, ὅσο ὁ Δοννᾶς στὴν
'Επιστολὴ του κι ὁ Ἀνώνυμος στὴ Νομαρχία; (βλ. σελ. 364—365).
Διαφέρει ἢ γλῶσσα τοῦ Δοννᾶ ἀπ' τὴ γλῶσσα τῆς Νομαρχίας,
γιατὶ θέλοντας ν' ἀρχαίσει τὰ θαλάσσωσε καὶ κατακρίθηκε ἀπ' τὸν
Κοραῖ καὶ ἔγινε πιὸ προσεχτικὸς, πιὸ ἀπλὸς στὴ Νομαρχία. Ὁ
Δοννᾶς πηγαίνοντας ὡς γιατρός τῶν πασάδων, γνώρισε ὅλη τὴν
'Ἡπειρο καὶ τὴν Ἀρβανιτιά, καὶ ἴσως οἱ συγγενεῖς του, ποὺ ἦταν
'Ἡπειρώτες ἀπ' τὴ μάνα του ἔπαθαν, κι αὐτὸς μικρὸς κυνηγήθηκε.
Δείξαμε (σελ. 326, 337—338 καὶ 365) πὼς τὸ ἔργο τοῦ Δοννᾶ
ἔχει παράλληλα χωρὶα καὶ γλωσσικὲς ἰδιομορφίες ὅμοιες μὲ τὴ
Νομαρχία, κι εἶναι στὸ βάθος τοῦ πατριωτικὸ ἔργο καὶ μαχητικὸ
γιὰ τὴ δικαίωση, τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ, τῆς Ἑλλάδας,
ποὺ ἤθελε νὰ τὴν πνίξει ὁ μισελληνισμὸς (βλ. σελ. 337-338). Ὁ
Δοννᾶς ἦταν ἀπ' τοὺς λίγους Ἕλληνες τοῦ καιροῦ του, ποὺ γνώ-
ριζε βαθιὰ καὶ διάβαζε ξένες φιλολογίες, ἐξοικειωμένος μὲ τὴν
ποίησι ξεχωριστά, κι ὁ ἴδιος ποιητὴς, καθὼς φαίνεται ἀπ' τὸ μετά-
φρασμα ἀρχαίου ἐπιγράμματος στὴν Ἀφροδίτη, ποὺ φιλοτέχνησε
στὴ δημοτικὴ καὶ τὸ τύπωσε στὸ Mercurio Letteratio τῆς Κέρκυ-
ρας (Χιώτης ΣΤ' 403). Ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους:

Στὸ μνημα τοῦτο κείτεται στρωμένη
τύχη νᾶμουν μ' αὐτὴν κι ἐγὼ σιμά της
ἢ Ἀφροδίτη ἢ Κερκυραία, ὅπ' ἔχει
ἢ λάμψις τοῦ προσώπου της κι ἢ χάρις....

Στὴ Νομαρχία ἔχουμε ἓναν ποιητὴ, ἓναν litterateur στὴν εὐρύ-
τατη σημασία τοῦ ὄρου, κι αὐτὸν ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς Ἰτα-
λίας, τὸν βρίσκουμε μόνον στὸ πρόσωπο τοῦ Δοννᾶ. Ἐχουμε ἀκό-
μα κι ἓνα φιλόσοφο, κι ὁ Χιώτης μᾶς πληροφορεῖ, πὼς ὁ Δοννᾶς
«ἐξεπαιδεύθη φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν ἐν Παταυῖω καὶ διέτριψεν
ἐν Φλωρεντία καὶ Βονωνία....». Ἀπ' τὸ βιβλίον τοῦ Δοννᾶ βγαίνει
καὶ τ' ἄλλο: Πὼς εἶχε σχέση - αὐτὴ ποὺ παρουσιάζεται καὶ στὴ
Νομαρχία (βλ. σελ. 307)—μὲ τὸ ἔργο τοῦ Choiseul Gouffier.
Κι ακόμα πὼς ἦταν ἐξοικειωμένος καὶ μὲ τὰ ἐμπορικὰ. Ἀποδεί-
ξαμε ἀκόμα, πὼς ἢ Ἀπολογητικὴ του Ἐπιστολὴ, ψευδώνυμα βγαλ-
μένη, καὶ ψευδότοπα ἴσως, εἶναι ἔργο ὅπωςδήποτε ἐταιριστικὸ
καὶ πρωτογράφηκε ἰταλικά, κι ὕστερα μεταφράστηκε ἐλληνικά
(βλ. παραπάνω). Πὼς εἶναι ἔργο ἐταιριστικὸ τὸ συνάγουμε ὄχι
μόνον ἀπ' τὸ θέμα του καὶ τὴν ὑπόθεσή του, ποὺ ἀγγίζει τὰ
συμφέροντα καὶ τὴ θέση τοῦ κατατρεγμένου ἀπ' τὸ μισελληνισμὸ
ἐλληνικοῦ στοιχείου τῆς διασποράς, μὰ κι ἀπ' ὅσα μᾶς λέει
ὁ Χιώτης (ΣΤ' 402): «Ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν (ὁ μισέλληνας ἀβ-

βᾶς Κομπαγνιόνε) συγκρίνων Ἑβραίους καὶ Ἑλληνας, ὑπερεπαινεῖ τοὺς Ἑβραίους καὶ καθάπτεται τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅτι μηδὲν συνεισέφερον εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Οἱ Ἑλληνες τότε ἐφρόντισαν νὰ τὸν ἀνασκεύασωσι. Τὴν ἀνασκευὴν συνέταξε ὁ συνταγματάρχης Ρῶσσοις ἑλληνιστί, ἣν μετέφρασεν ἑλληνιστί Σπυρίδων Πρεβέτος, Κεφαλλὴν διδάσκαλος ἐν Τεργέστη. Ἄλλ' ὁ Κερκυραῖος Δοννᾶς συνέταξεν ἄλλην ἰταλιστί ἀνατροπὴν, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν Βενετία 1802 ψευδωνύμως». Δὲν ἄρесе λοιπὸν ἡ ἀνασκευή τοῦ Ρῶσσοις καὶ ἔβαλαν τὸ Δοννᾶ οἱ ἑταιριστὲς νὰ γράψῃ ἄλλη καὶ τὴν ἔβγαλαν σὲ δυὸ γλῶσσας τὴν ἴδια χρονιά, τὴ μιὰ γιὰ τοὺς ξένους ἰταλικά, ἀπολογητικὴ, καὶ μιὰ γιὰ τοὺς Ἑλληνας διαφωτιστικὴ, κατηχητικὴ. Μετὰ τὸ 1802, καὶ γύρω στὸ χρόνον τῆς Νομαρχίας, ἦρθε ὁ Δοννᾶς στὰ Ἐφτάνησα, ὅπωςδήποτε γιὰ γενικώτερους πολιτικοὺς λόγους. Ἐγίνε δραστήριο μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ (=πατριωτικοῦ ἑταιριστικοῦ) Ἰατρικοῦ Συλλόγου, πού πρόεδρος του ἦταν ὁ Καποδίστριας καὶ πολλοὶ γιατροὶ (Βροκίνης Βιογρ. Σχ. σ 19). Τὸ μεγάλο πρόβλημα γιὰ ὅλους ἦταν ἡ δημοκρατία καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Δοννᾶς ἀργότερα, συστάει τὴ Γεωργικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ τὸν Μιχαὴλ Τριβῶλη Πιέρη, ἕναν ἀπ' τοὺς λιμπερτίνους τῆς Κέρκυρας. Τὸ ἔργο αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὶς ἰδέες τοῦ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας γιὰ τοὺς χωριάτες καὶ τοὺς γεωργοὺς, πού τοὺς θεωρεῖ «τὴν τιμιωτέραν κλάσιν».

Δημοκρατικὲς διδασκαλίαι. Ἐκεῖ στὰ Ἐφτάνησα καὶ πρὶν, ἀλλὰ καὶ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἰδρυση τῆς Ἰονίου Πολιτείας ὁ δημοκρατικὸς συναγεμὸς ἦταν γενικὸς. Δροῦσε ἡ ἀπὸ τὰ 1797 συστημένη «Πατριωτικὴ Ἐταιρία τῆς δημοσίου πολιτικῆς ἀγωγῆς» μὲ σκοπὸ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ λαοῦ καὶ τὸν πολιτικὸν διαφωτισμὸν του. Στὴν ἐκθεσὴν τοὺς οἱ διαφωτιστὲς ἔγραφαν: «Εἰς λαὸς οὐδέποτε καθίσταται ἐλεύθερος, εἰ μὴ φωτίζεται, λυόμενος τῶν ἀλύσεων τῆς δεισιδαιμονίας καὶ βαδίζων τὰ ἴχνη τῆς ἀρετῆς. Ὁλεθρίως δὲ κυβέρνησις σιδηρᾶ (ἡ Βενετία), ἣτις αἰεὶ ἐσπούδαζε νὰ ἐξαχρειώσῃ τοὺς ὑπὸ τὸ οἰκεῖον σκῆπτρον στενάζοντας λαοὺς ἀπέπνιξε καὶ ἐν ἡμῖν τοὺς σπόρους τῆς ἐλευθερίας, οἵτινες ἐνεφυτεύθησαν βεβαίως ἐν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς μὲ τὸ αἷμα τῶν προγόνων μας. Ἀλλὰ μία μόνη ὥθησις ἐξαρκεῖ νὰ ἀναζωοποιήσῃ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Ἑλλήνων τὰ αἰσθήματα τῶν ἡρώων, ἐφ' ὧν καυχᾶται τὸ ἡμέτερον ἔθνος. Ἐπὶ τούτῳ νέοι πατριῶται, παιδαγωγηθέντες ἐν ταῖς ἀγίαις ἀρεταῖς ἐλευθερίας, ἀρετῆς καὶ φιλανθρώπου φιλοσοφίας προτείνουσι σύλλογον καὶ ζητοῦσι τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ δημαρχείου». Ὁ δήμαρχος Θεοτόκης, ἐγκρίνοντας τὴν σύστασιν, τῆς Ἐταιρίας ἐξυμνεῖ τὸν προορισμὸν της: «Διὰ τῆς ἑταιρίας αὐτῆς αἱ ψυχαὶ θὰ εὐρυνθῶσι μὲ ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα τὸ

καθαρόν, τὸ εἰλικρινές, ἐνεργητικὸν καὶ φιλόανθρωπον, ὅπου διακρίνει τοὺς ἀληθεῖς πατριώτας καὶ διδάσκει αὐτοὺς εἰς ἐκούσιον θυσίαν, ὅπως προαχθῆ ἢ εὐτυχία τῆς πατρίδος καὶ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ λαοῦ». Μέλη τῆς Ἑταιρίας αὐτῆς ἔγιναν οἱ πιὸ σοφοὶ καὶ δημοκρατικοὶ λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες σ' ὅλα τὰ Ἑπτάνησα. «Ἐν αὐτῇ, γράφει ὁ Χιώτης (Γ' 603) διέπρεπον ἄνδρες διακεκριμένοι διὰ πλοῦτη, σεβασμὸν καὶ καθηγεσίαν. Προήδρευεν ὁ περίδοξος ἰατρὸς Π. Α. Βονδιόλης, ὅστις καὶ ἤνοιξε τὰς ἐργασίας δι' εὐφραδεστάτου καὶ ἐνθουσιαστικοῦ λόγου πρὸς ἐλευθερίαν, πατριωτισμὸν καὶ προγονικὸν φρόνημα [ἀκριβῶς τὸ θέμα τῆς Νομαρχίας]. Ἐγόρευεν ὁ Σπ. Θεοτόκης περὶ ἀξίας καὶ τελειοποιήσεως τῆς δημοκρατίας [ἀκριβῶς ὅπως ἡ Νομαρχία]. Ἐξεφώνει λόγον περὶ ἐντελείας τῆς δημοκρατικῆς κυβερνήσεως ὁ Παῦλος Κουαρτάνος [ἀκριβῶς ὅπως ἡ Νομ.]. Ἀπεδείκνυε δι' εὐφραδοῦς ἀγορεύσεως ὁ πολίτης Νικόλαος Βαρβάτης, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι βᾶσις τῆς δημοκρατίας καὶ αὐτῆς πλεῖον χρῆζονται εἰδικῶς οἱ νεωστὶ ἀποκτῶντες τὴν ἐλευθερίαν λαοὶ [ἀκριβῶς ὅπως ἡ Νομαρχία]. Ἐπολιτολόγει σπουδαίως ὁ Νικόλαος Λοβέρδος, ὅτι κυβέρνησις ἐνὸς μόνου ἢ ὀλίγων καταστρέφει τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀφαιρεῖ τὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν [ὅπως ἡ Νομαρχία]. Ἐδημηγόρει κατὰ προγονικὸν φρόνημα καὶ αἴσθημα ὁ πλουταρχικὸς Δημ. Ἀρλιώτης καὶ ἐπέβαινον «Ἄς ὑπερασπίσωμεν τὴν νέαν ἡμῶν πατρίδα. Ἄς παρέξωμεν ἐλευθερίαν καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς (τὸν σκλαβωμένο ἑλληνισμό). Ἄς φιλοκινδυνεύσωμεν ἅπαντες διὰ τὴν μεγάλην αἰτίαν τῆς ἀνθρωπότητος...» Αὐτοὶ ὅλοι οἱ λόγοι τῶν δημοκρατικῶν διαφωτιστῶν τῆς Ἑπτανήσου τυπώθησαν σὲ βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Discorsi pronunciati nella Società patriótica di Corcyra». Οἱ ἰδέες τῆς Νομαρχίας ἔχουν μεγάλην σχέσιν μὲ τὸ δημοκρατικὸ αὐτὸ ἀπάνθισμα τῶν πολιτικῶν διαφωτιστῶν τῆς Ἑπτανήσου, ποὺ ἀνάμεσά τους δρᾶ καὶ διδάσκει καὶ πηγαινοέρχεται ἀπὸ τὸ Λιβόρνο καὶ Μπολόνια στὴν Κέρκυρα ὁ φλογερὸς ἑταιριστῆς Ἰωάννης Δοννᾶς καὶ συμμετέχει σ' ὅλες τὶς ζυμώσεις καὶ τὰ προβλήματα. Κι ὁ Ἐμμ. Θεοτόκης (Βροκίνη Βιογρ. Σχ. Α' 33): «Ἀπὸ τοῦ νῦν, ὅσοι ἀδελφοί μας, ὁμοεθνεῖς περιπλανῶνται βιαστικῶς εἰς ἐξορίαν καὶ διασπείρονται εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἅς δράμωσιν εἰς τοὺς κόλπους μας, ἅς προσέλθωσιν εἰς τὴν φίλην ταύτην γῆν. Οὕτως αἱ χῶραι μας αὐταὶ θέλουσιν ἀναθάλει καὶ ἀναλάμψει ὡς πρότερον. Αἱ ὁδοὶ μας θέλουσιν αὐθις πληρωθῆ λαοῦ καὶ ἡ πατρίς μας θέλει ἐπανέλθει εἰς τὴν πρώτην τιμὴν [ἀκριβῶς ὅπως ἡ Νομ.]. Ναί! βλέπω ἤδη ροδοδάκτυλον αὐγὴν ἀνατέλλουσαν εἰς τὸν οὐρανὸν μας..... Τρόμος θρησκευτικὸς μὲ καταλαμβάνει ἐν τῇ προθεωρίᾳ τοῦ μέλλοντος. Ἴδου τὸ εὐρύτατον κοιμητήριον τὸ περιέχον τοὺς τάφους τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἴδου τὰ μνημεῖα τὰ ἐγκλείοντα τοσαύτην ἐνδοξὸν τέφραν. Ἡ φωνὴ τῶν προγόνων μᾶς κράζει. Ἀνακύπτουσιν ἐκ

τῶν τάφων. «Τέκνα φωνάζουσιν ἡμῖν [ἀκριβῶς ὅπως ἡ Νομ.] φροντίσατε νὰ δραχθῆτε τῆς ἀγαθῆς [αὐτὸ Ἰσα-Ἰσα πού ζητάει ἡ Νομ.] τύχης, ἣτις ἐπὶ τοῦ παρόντος φιλόφρων ἐφίπταται ἄνωθεν ἡμῶν.... Προτιμήσατε τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς δουλείας καὶ καλέσατε τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας...» Πιὸ συνωμοτικὸ κι ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα εἶχε ἡ «Ἐταιρία τῶν Φίλων» στὴν Κέρκυρα, παρακλάδι ἴσως τῆς ἐταιρίας τοῦ Λιβόρνου, πού εἶδαμε παραπάνω, μὲ καρμποναρικές ἀρχές, «σκοπεύουσα νὰ καταστρέψῃ ριζηδὸν τὰς πεπαλαιωμένας ἕξεις, προλήψεις καὶ καταχρήσεις: ἐν αὐτῇ συνεταιρίζοντο οἱ ἰταμώτεροι δημοκρατικοὶ καὶ οἱ βιαιότερον θέλοντες νὰ ἐπισπεύσωσι τὰς κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ βελτιώσεις...».

Καποδίστριας καὶ Ἐφτάνησα. Σ' αὐτὴ τὴν κίνηση δὲν φαίνεται ἀμέτοχος κι ἀμύητος καὶ ὁ Καποδίστριας, ἀρχιγραμματέας τότε τῆς Ἰονίου Πολιτείας καὶ ἰδρυτῆς τοῦ «Πατριωτικοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου». Ἀλλιῶτικα δὲ θὰ γλύτωνα μὲ τίς ψευτοδικαιολογίες του ὁ Περραιβὸς ἀπ' τὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας (βλ. πρπ.), παρ' ὅλη τὴν καταγγελία καὶ τὸ μένος τοῦ Ἰγνατίου Ἀρτης, καὶ θὰ πιανόταν ὅλο τὸ δίχτι τῆς Μυστικῆς Ἐταιρίας στὴν Κέρκυρα. Λίγοι μῆνες εἶχαν περάσει ἀπ' τὴν κυκλοφορία τῆς Νομαρχίας, καὶ τὰ Ἐφτάνησα ἀντιμετώπιζαν τὸν κίνδυνο νὰ πέσουν στὰ χέρια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κι ὁ Ναπολέον «διέττατε τὸν ἐν Νεαπόλει βασιλεύοντα ἀδελφόν του Ἰωσήφ, νὰ βοηθήσει τὸν Ἀλῆ, κινούμενον κατὰ τῆς Ἐπτανήσου πολιτείας, πολεμίου διακηρυχθείσης κατὰ Τουρκίας καὶ Γαλλίας καὶ προστατευομένης ὑπὸ τῆς Ρωσσίας». (Χιώτης Γ873). Καὶ πρῶτα χτύπησε ὁ Ἀλῆς τὴ Λευκάδα, πού ἦταν τ' ὄρμητήριο τῆς κλεφτουριάς ἐνάντια του. Τὴν ἀμυνα κι ὀχύρωση τῆς Λευκάδας πῆρε στὰ χέρια του προσωπικὰ ὁ Καποδίστριας μαζί μὲ τοῦ Σουλιῶτες καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Ρούμελης καὶ τρεῖς λόχους ἀπὸ ἀρματολούς καὶ κλέφτες. «Κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας (Γενάρης 1807) ἐγένετο καὶ συμπόσιον τοῦ ἐξόχου Καποδιστρίου μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἐν ᾧ ὁ μεγαλόνοτος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐποιήσατο πρόποσιν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ὅλης ἐλληνικῆς φυλῆς...». Μακρυὰ ἀπ' τοὺς μισητοὺς Γάλλους, πού πῆγαν μὲ τὸν τύραννο τῆς Ἡπείρου καὶ τὸν βοηθοῦσαν στὸν ἀφανισμό τῆς χώρας, μακρυὰ κι ἀπ' τοὺς Ρώσους, πού ἐπαιζαν τὸ παιχνίδι τους στὴν Ἀνατολή, ὅλοι τότε εἶχαν κόψει τίς ἐλπίδες ἀπ' τοὺς ξένους, κι ἔβλεπαν, κατ' ἀπ' τὸ παράδειγμα τῶν Σέρβων, πολὺ κοντινὴ καὶ πολὺ εὐκόλη τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας μὲ τίς δικές της δυνάμεις. Μιὰ τέτοια ἀπελευθέρωση εὐχῆθηκε στὸ συμπόσιο τῆς Λευκάδας στοὺς ἀρματολούς καὶ κλέφτες τῆς Ρούμελης ὁ Καποδίστριας, κι ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἶναι ὀπωσδήποτε ἐμποτισμένος ἀπ' τὸ πνεῦμα τῆς Νομαρχίας. Σ' ἓνα μεγάλο κήρυγμα δὲν μποροῦσαν νὰ γὰν μα-

κρυά, μυαλά σαν τόν Καποδίστρια. 'Απ' τή σύγκρουση Γαλλίας και Ρωσίας θά διαμελιζόταν ή Τουρκία και ή 'Ελλάδα θά περφε στα χέρια τών ξένων και θά γινόταν 'Ιταλία (βλ. σελ. 339-341, πρβλ. και όσα ιστορήθηκαν παραπάνω για τὸ 'Ανατολικό). Σ' αὐτή τήν περίσταση κι οί γαλλόφιλοι (όπως ὁ Κοραΐς, πού στο Διάλογό του, ἀν και λέει νά μείνουμε μέ τούς Γάλλους, μασάει ὡστόσο τὰ λόγια του και προτιμᾷ μιάν ἀνεξάρτητη ἀπελευθερωτική ἐνέργεια), κι οί ρωσόφιλοι (όπως ὁ Καποδίστριας κι ὁ 'Υψηλάντης) συνταυτιζόταν, κι ἔβλεπαν μιάν εὐκαιρία, ἀνεχτίμητης ἀξίας και ἀνευ προηγουμένου για τήν 'Ελλάδα, κι ἐπὶ πλέον οί 'Εφτανησιῶτες μέ τόν ἀντιπερισπασμό πού θά φερνε στη Στερεὰ ἕνας ξεσηκωμός, ἔβλεπαν στήν εὐκαιρία αὐτή και τή σωτηρία τους.—'Απ' αὐτοῦ βγαίνει ἡ Νομαρχία. Καί ὁ 'Ιωάννης Δονῶς, πού εἶναι σύνδεσμος ἀνάμεσα στους ἑταιριστές Λιβόρνου και Κερκυρας, 'Ηπειρώτης μαζί και Κερκυραῖος, πού βγαίνει μέσ' ἀπ' τὰ σπλάχνα τῆς «Πατριωτικῆς 'Εταιρίας τῆς δημοσίου πολιτικῆς ἀγωγῆς», τῆς δημοκρατικῆς κατηχητικῆς δράσης, ἦταν ὁ μόνος πού μπορούσε νά γράψει ἕνα ἐγκόλπιο δημοκρατικό, ὅπως ἡ Νομαρχία.

Ὁ Ἰδεολόγος. Δέν εἶναι μόνο οί ὑψηλές ιδέες πού λαμπαδιάζουν μέσ' ἀπ' τὰ ἔγκατα τοῦ στοχασμοῦ του, εἶναι και τὸ φλογερὸ στοιχεῖο τοῦ συνεπαρμοῦ του για τήν 'Ελλάδα και τήν ἀπελευθέρωσή της, πού κάνουν τὸ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας ἕνα μεγαλόπνευστο ιδεολόγο, και τὸ βιβλίο του ἕνα κήρυγμα βαθειᾶς πνοῆς. «'Αποφάσισα και ὠμίλησα» γράφει σ' ἕνα σημεῖον (Ε51⁹). 'Αλλοῦ ξεσπάει, και φωνάζει: «ἐγὼ ἔταξα νά κάνω κάθε θυσίαν ἔμπροσθεν εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς ἐλευθερίας». (Δ6) Ξεσκεπάζω, γράφω, τὸ ψεῦδος (Δ52γ). Ζητάει «τὴν ἀλήθειαν γυμνήν, μέ τὴν ἰδίαν εἰλικρινότητα, ὅπου ἡ ἀγάπη τοῦ γένους μου και ὁ θεῖος ἔρωσ τῆς πατρίδος μέ διδάσκουσι» (Γ43), γιατί πιστεύει πὼς «ὁ μεγαλύτερος διδάσκαλος εἶναι ὁ ἔρωσ τῆς πατρίδος». Τὸ βιβλίο του εἶναι γέννημα ἀλήθειας και πατριωτισμοῦ. Βγῆκε μέσ' ἀπ' τὸ σπαραγμὸ και τὰ αἵματα τῆς σκλαβωμένης πατρίδας. «Ὁ ζῆλος, τονίζει, τῆς πατρίδος μας, και ἡ ἐλεεινὴ σημερινὴ κατάστασις τών 'Ελλήνων τὸ ἔγραψαν διὰ μέσου μου» (Δ55). Μέσα στήν ψυχὴ του οί μορφές πλαταίνουν, οί ιδέες γενικεύονται. 'Η ἀλήθεια συνταυτίζεται μέ τὸ Χριστό, ἡ θρησκεία μέ τὴν πατρίδα, ἡ πατρίδα μέ τὸν κόσμο, οί νόμοι μέ τὴν λευτεριά, ἡ ἀρετὴ μέ τὸν πόνο για τὴ λευτεριά και τὸν πόθο της, «Ὅποιος δέν πάσχει, φωνάζει, ὑπὸ τῆς δουλείας, δέν εἶναι ἐνάρετος» (Γ39). «'Η ἐλευθερία εἶναι σχολεῖον εὐρυχωρότατον και ἡ θέλησις ὁ πλέον ἐπιτήδειος διδάσκαλος» (Ε46α). Ὁ ἀληθινὸς πολίτης, ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀγωνίζεται για νὰ νᾶναι τέτοιος. «'Η ζωὴ τοῦ ἀληθοῦς πολίτου πρέπει νά τελειώγη ἢ διὰ τὴν ἐλευθερίαν του ἢ μέ τὴν ἐλευθερίαν του

(Α72). Λευτεριά και πολιτισμός συμβαδίζουν. Χωρίς δημοκρατικό πολίτευμα, δεν χτίζεται πολιτισμός. «Τὸ νὰ ἐλευθερωθῆ, τονίζει, ἡ Ἑλλάδα, καὶ νὰ καλλωπισθῆ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ θέλει ἀκολουθήσει εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν» (Ε47).

Ὁ ἀγωνιστής. Ἐκεῖνο ποὺ ἀνυψώνει καὶ ἐπαληθεύει τὴν ἠθικὴ καὶ ἰδεολογικὴ του προσωπικότητα, τὸν πατριωτισμὸ του, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ βλέπουμε στὰ κηρύγματά του τὴ σφραγίδα τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς εὐλικρίνειας, καὶ νὰ τὸν παίρνουμε στὰ σοβαρὰ καὶ νὰ πονᾶμε καὶ ν' ἀνυψωνόμαστε μαζί του καὶ ν' ἀγκαλιάζουμε τὴν πίστη καὶ τὶς ἰδέες του, εἶναι τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο, ποὺ τρικυμίζει μέσα στὸ πάθος τοῦ λόγου του. «Ἡ χεῖρ μου, γράφει, τρέμει, καὶ ἡ δρασίς μου ἐθάμπωσε...» (Γ27). Μιλώντας μὲ τοὺς φίλους του, λιποθυμᾷ (Γ27). Ἐξομολογιέται, πὼς «δι' ἀρκετοὺς χρόνους ἔζησε τυραννημένος ἀπὸ μίαν ἀδιάκοπον ἀμφιβολίαν» (Α4). Πονοῦσε γιὰ τὴ γενικὴ Κατάσταση. «Αἱ δυστυχίαι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ καταδρομὴ τῆς τύχης, ἠῤῥησαν τὰς κατὰ μέρος ἰδικὰς μου δυστυχίας εἰς τὸ ἀπειρον» (ΣΤ7). Ξεχωρίζει τὸν ἑαυτὸ του σὰν καθοσιωμένο ἀγωνιστὴ, σὰν ὀρκισμένο ἑταιριστὴ: «Ἐσεῖς δὲν εὕρισκεσθε εἰς τὰς ἰδίας περιστάσεις, ὅπου εὕρισκομαι ἐγώ. Ἐγὼ δὲν ζῶ, εἰμὴ ὡς Ἕλληνα» (ΣΤ5). Ξεχωρίζει καὶ τοὺς ἰδεολόγους, ποὺ ὑποφέρουν γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ, καὶ ἀγωνίζονται. «Οὔτε ὅλοι ὑποφέρουσιν ἐξ ἴσου, διὰ νὰ ἡμπορέσουν νὰ αἰσθανθῶσι μὲ τὴν ἰδίαν δύναμιν τὰ ἀνυπόφορα κεντήματα τῆς ἀγανακτήσεως» (ΣΤ6). Τί ζητάει; Ζητάει καὶ στηρίζεται στὴν πράξη. Ἐκεῖ δοκιμάζονται ὅλοι καὶ ὅλα. Χωρὶς δράση, χωρὶς πράξη ὁ ἰδεολόγος, ὁ ἠθικολόγος δὲν ἀξίζει τίποτα. Δὲν πρέπει γιὰ τὸν πατριώτη νὰ περνᾷ οὔτε στιγμὴ «ὅπου νὰ μὴν εἶναι στεφανωμένη ἀπὸ τὰ χρηστὰ κατορθώματα του» (Ε42). Ἡ «ἀρχὴ κάθε νίκης εἶναι ἡ ἀνθίστασις» (Ε33), ὁ ἀγώνας. Ἄνθρωποι παθητικοί, ποὺ δέχονται ἀδιαμαρτύρητα τὸ κακὸ καὶ τὴν ἀδικία, εἶναι σκλάβοι. Οἱ φίλοι του στὸ Διάλογο φοβοῦνται καὶ τὸν ἀπειλοῦν, «ἂν κανένας γνωρίσει ὁποῖος εἶσαι, ἡμπορεῖ νὰ σὲ βλάβῃ...» (ΣΤ3). Καὶ τὸν προτρέπουν νὰ κάψει τὸ βιβλίον του: «κάψε τα, διὰ νὰ μὴν εὕρης βάσανα» (ΣΤ4). Αὐτὸς ὅμως μένει ἀκλόνητος, γιατί ἔκανε τὸ καθῆκον του, εἶπε τὴν ἀλήθεια, ἔδειξε τὸ φῶς σ' ἓνα ὀλάκερο λαό. Καὶ εὐχεται νὰ τὸν βοηθήσει ἡ τύχη μαζί μὲ τὸ λαὸ νὰ χύσει τὸ αἷμα του, καὶ γρήγορα. «Καὶ ἄμποτες καὶ γὰρ σὺν τοῖς λοιποῖς ὁμογενέσι μου νὰ ἀξιωθῶ ὀγλήγορα νὰ χύσω τὸ αἷμα μου διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς γλυκυτάτης μου πατρίδος.....» (Ε54).

Ὁ ἀνθρωπιστής. Τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο ξεχειλίζει. Πονᾷ γιὰ τοὺς φτωχοὺς, γιὰ τοὺς σκλάβους τῆς ζωῆς. Πονᾷ γιὰ τοὺς σκλαβωμένους σὲ «δυναστικὰ σκῆπτρα» λαοῦς. Γιὰ τὸ